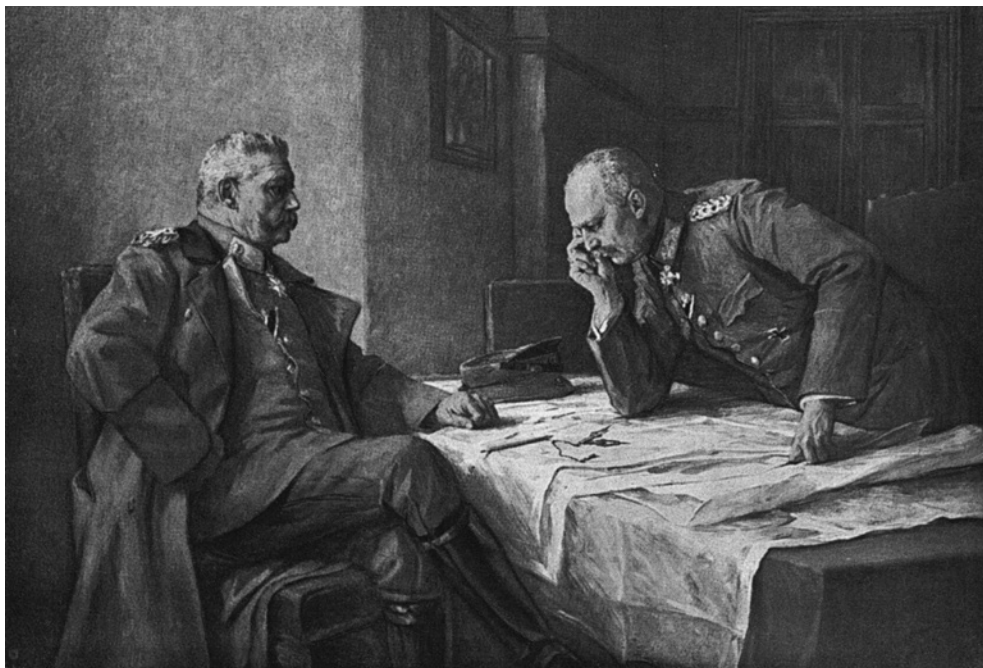




ERICH LUDENDORFF

MOJE WOJENNE WSPOMNIENIA

CZ. 1: 1914–1916

TETRAGON



WARSZAWA

Tytuł oryginału:
Meine Kriegserinnerungen. 1914–1918

Tłumaczenie:
Marcin Wichrowski

Redakcja:
Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:
Marianna Chałupczak

Projekt graficzny serii i okładki:
Teresa Oleszczuk

DTP, mapy, indeks:
Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2014 by Marcin Wichrowski
Copyright © 2014 by Tetragon sp. z o.o.

Fotografia na okładce i stronie tytułowej: Portret autorstwa Hugo Vogla przedstawiający
Hindenburga i Ludendorffa przy stole z mapami

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób
reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub
magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca:
Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
00-836 Warszawa, ul. Żelazna 41 lok. 21
e-mail: kontakt@tetragon.com.pl

Książki można zamówić na: www.tetraerica.pl

Druk i oprawa:
Totem s.c.
totem.com.pl

ISBN 978-83-63374-25-9

Spis treści

Wstęp do wydania polskiego	9
Wydane drukiem pisma Ludendorffa	
Słowo wstępne	15
Moje myśli i czyny	16
I	16
II	16
<i>Wojsko i ojczyzna – 17; OHL i rząd Rzeszy – 18</i>	
III	21
<i>Moje stanowisko w sprawach polityki – 21; Feldmarszałek von Hindenburg – 24</i>	
IV	24
V	25
<i>Życie w sztabie – 25; Moi współpracownicy – 25</i>	
VI	29
<i>Podległe dowództwa – 29; Łączność z armiami – 30</i>	
Leodium	32
I	32
<i>Dowódca pułku i brygady – 34</i>	
II	34
III	36
<i>Nadkwatremistrz 2. armii – 37; Natarcie na Leodium – 38; Boje pod miastem – 38</i>	
IV	38
<i>Zajęcie miasta – 40</i>	
V	42
<i>Zajęcie fortów – 43</i>	
Jako szef sztabu na wschodzie	45
od 22 sierpnia 1914 r. do 28 sierpnia 1916 r.	
Tannenberg	
I	45
<i>Powołanie na wschód – 45; Sytuacja na wschodzie – 47</i>	

II	49
<i>Pierwsze decyzje – 50; Plan bitwy – 52</i>	
III	53
<i>Rozkaz do ataku – 53; Rozstrzygnięcie – 58</i>	
IV	59
<i>Wynik bitwy – 59; Armia austro-węgierska – 61</i>	
V	63
<i>Natarcie na armię Rennenkampfa – 63; Bitwa nad Jeziorami Mazurskimi – 64</i>	
VI	67
<i>Rezultaty bitwy – 68</i>	
VII	69
<i>Zmiana sytuacji na zachodzie – 69</i>	
Kampania w Polsce jesienią 1914 r.	72
I	72
<i>Narada w dowództwie c.k. armii – 73; Plan operacyjny – 76; Koncentracja na Górnym Śląsku – 76</i>	
II	76
III	77
<i>Teren ofensywy – 78; Marsz na Wisłę – 80</i>	
IV	80
<i>Boje nad Wisłą – 82</i>	
V	82
VI	83
<i>Odwrot spod Warszawy – 84</i>	
VII	86
<i>Odwrot na granicę niemiecką – 87</i>	
VIII	89
<i>Głównodowodzący na Wschodzie – 90</i>	
IX	90
<i>Ściąganie wszystkich sił – 91</i>	
X	92
<i>Plan operacyjny – 93</i>	
XI	95
<i>Natarcie w północnej Polsce – 97; Boje o Łódź – 97; Walki w łuku Wisły – 98; Schyłek kampanii w Polsce – 100</i>	
Zimowa bitwa na Mazurach	102
luty/marzec 1915 r.	
I	102
<i>Szefsztabu Armii Południowej – 103</i>	
II	105
<i>Nowe wytyczne – 105; „Gigantyczny plan” Wielkiego Księcia – 106</i>	

III	107
<i>Koncentracja – 108; Bitwa – 109</i>	
IV	111
<i>Rezultaty bitwy – 111</i>	
V	113
<i>Kontrnatarcia Rosjan – 113; Zmagania o rozstrzygnięcie – 115</i>	
VI.	116
<i>Prusy Wschodnie ostatecznie uwolnione – 117</i>	
Letnia kampania przeciw Rosji w 1915 r.	120
I	120
<i>Natarcia odciążające na wschodzie – 122</i>	
II	123
<i>Uderzenie na Litwę i Kurlandię – 123; Przełamanie w Galicji – 126</i>	
III	126
<i>Plany operacyjne – 127</i>	
IV.	131
<i>Natarcie przez Narew – 131; Walki na wschód od Wisły – 132</i>	
V	132
VI	135
<i>Wzięcie Modlina – 136</i>	
VII	138
VIII	139
<i>Szturm Kowna – 139; Forsowanie Niemna – 141</i>	
IX	143
<i>Natarcie Armii Niemen – 144</i>	
X	146
<i>Walki na wschód od Niemna – 147; Zmagania o flanki – 148; Kampania w Serbii – 150</i>	
Kwatera Główna Głównodowodzącego na Wschodzie	150
<i>w Kownie od października 1915 do lipca 1916 r.</i>	
Czas spokoju	
I	150
<i>Położenie na frontach tureckich – 151</i>	
II	155
<i>Wrażenia historyczne – 156</i>	
III	157
<i>Wzmocnienie frontów – 157; Urządzanie tyłów – 158</i>	
IV	163
<i>Kraj i ludzie – 163</i>	
V	165
<i>Tworzenie instytucji społecznych – 165</i>	

VI	167
<i>Administrowany obszar – 167; Struktura administracji – 168</i>	
VII	169
<i>Zadania administracji – 169; Problemy rolnictwa i zaopatrzenia w żywność – 169; Surowce i przemysł – 171; Gospodarka leśna – 173; Pieniądz i podatki – 173</i>	
VIII	175
<i>Sądownictwo – 175; Kwestie polityczne – 175</i>	
IX	178
 Walka i kryzys na wschodzie	
X	179
<i>Decyzje do kampanii 1916 r. – 179</i>	
XI	181
<i>Natarcia rosyjskie – 181; Boje nad jeziorem Narocz – 181; Wojna na morzu – 184</i>	
XII	184
<i>Angielska blokada głodowa – 187</i>	
XIII	189
<i>Ofensywne zamiary wrogów – 193; Natarcia Rosjan – 193; Niemieckie przeciwdziałanie – 196; Kryzys na wschodzie – 198</i>	
XIV	198
 Rozszerzone dowództwo na wschodzie w sierpniu 1916 r.	
I	200
<i>W c.k. dowództwach – 201; W Brześciu Litewskim – 202</i>	
II	202
<i>Wzmocnienie frontu – 203</i>	
 Skorowidz nazwisk	
207	
 Skorowidz nazw geograficznych	
211	

Wstęp do wydania polskiego

Życie, dokonania i poglądy autora pracy, której pierwszą część mamy przyjemność niniejszym oddać w ręce czytelnika, z racji szczególnej roli, którą odegrał w czasie I wojny światowej, omawiane są obszernie w wielu publikacjach. Ograniczamy się zatem do podania poniżej kilku podstawowych faktów pozwalających osadzić tę postać w czasie.

Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff przyszedł na świat 9 kwietnia 1865 r. w Kruszewni pod Swarzędzem (ówcześnie w prowincji poznańskiej) jako syn Wilhelma (1833–1905) i Klary Ludendorff (1841–1914). Ojciec wywodził się ze starej mieszczańskiej rodziny, której początki sięgać miały XVI w., matka zaś z rodu von Tempelhof od dawna należącego do pruskiej elity wojskowo-urzędniczej. Wilhelm Ludendorff jako rotmistrz rezerwy uczestniczył w wojnach o zjednoczenie Niemiec w 1866 i 1870/71 r. Przeznaczenie przezeń syna do kariery wojskowej jawi się na tym tle wyborem naturalnym. Zwykłą w tym przypadku drogą młody Ludendorff w latach 1877–1882 zdobywał średnie wykształcenie w korpusie kadeckim w Plön (Holsztyn), a następnie głównej szkole kadeckiej w podberlińskim Lichterfelde. Uzyskawszy stopień porucznika pierwsze lata służby (1882–1887) spędził w nadreńskim Wesel, w 57. (8. westfalskim) pułku piechoty „Księcia Ferdynanda Brunszwickiego”, kolejne (1887–1890) zaś w batalionie piechoty morskiej cesarskiej marynarki – służba na pokładach jej okrętów pozwoliła mu odwiedzić Skandynawię i Wyspy Brytyjskie. Jako wyróżniający się oficer skierowany został w 1890 r. do berlińskiej Akademii Wojennej celem odbycia studiów z zakresu służby sztabu generalnego. W tym okresie specjalizował się w tematyce rosyjskiej, opanowując język i odbywając kilkumiesięczną podróż do Sankt Petersburga i Moskwy. Po ukończeniu nauki na akademii wysłany został w 1894 r. ponownie do Rosji w charakterze obserwatora wojskowego. Po powrocie mianowany został oficerem sztabu generalnego i awansowany do stopnia kapitana. Przydzielono go początkowo do sztabu VI korpusu w Magdeburgu, następnie (1898–1901) odbył standardowy staż w służbie liniowej jako dowódca kompanii w 61. (8. pomorskim) pułku piechoty. W 1901 r. przeniesiono go do sztabu 9. dywizji piechoty (Głogów), w 1902 r. awansowano do stopnia majora, przenosząc do sztabu V korpusu (Poznań), którego był oficerem operacyjnym (Ia). W 1904 r. podjął ponownie służbę w sztabie generalnym. W 1906 r. opuścił go na dwa lata, by wykładać na Akademii Wojennej, obejmując następnie kierownictwo jego kluczowego 2 oddziału odpowiadającego za przygotowania mobilizacyjne. Awansowany został wówczas do stopnia podpułkownika, a w 1911 r. do stopnia pułkownika. Z racji sprawowanej funkcji silnie angażował się w projekty rozbudowy armii, celem maksymalnego wykorzystania rezerw mobilizacyjnych Niemiec. Występując w roli rzecznika zwiększenia finansowych nakładów na wojsko, naraził się Ministerstwu Wojny, co nie pozostało bez wpływu na jego karierę: w 1913 r. przeniesiony został ze sztabu generalnego na stanowisko dowódcy 39. pułku fizylierów w Düsseldorfie, co było faktyczną degradacją. Wiosną



Po procesie uczestników puczu monachijskiego. Od lewej: Heinz Pernet (syn Margarethe Ludendorff z pierwszego małżeństwa), Friedrich Weber, Wilhelm Frick, Hermann Kriebel, Erich Ludendorff, Adolf Hitler, Wilhelm Brückner, Ernst Röhm, Robert Wagner. Monachium, 1924 r.

(Bundesarchiv, Bild 102-00344A / Heinrich Hoffmann / CC-BY-SA)

1914 r., awansowano go do stopnia generała majora – objął wówczas dowództwo 85. brygady piechoty w Sztrasburgu.

Błyskotliwą karierę Ludendorffa w czasie wojny światowej relacjonują jego wspomnienia. Godzi się tutaj zauważyć, że choć z oczywistych względów mają one charakter propagandowy, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że ich autor w propagandę tę szczerze wierzył. Nie przeszkodziło mu to zawrzeć w nich twierdzeń co najmniej wątpliwych – dowodził między innymi, że nie wywierał wpływu na polityczne kierownictwo Niemiec, choć faktycznie stopniowa wszechstronna mobilizacja kraju uczyniła z „pierwszego generalnego kwatermistrza” nieomalże dyktatora. Jego fachowych umiejętności nie kwestionuje przecież nikt, a gdyby zadowolili się dokonaniem na wojskowej niwie, zapewne przeszedłby do historii jako jeden z najsłynniejszych dowódców. Już z tego powodu jego wojenne wspomnienia są pracą godną uwagi.

Zwolniony ze stanowiska 26 października 1918 r. Ludendorff w czasie rewolucji listopadowej tego roku zbiegł pod przybranym nazwiskiem do Szwecji. Gdy tylko sytuacja nieco się ustabilizowała, powrócił do Niemiec i natychmiast zaangażował się politycznie w ruch volkistowski, uczestnicząc aktywnie zarówno w puczu Kappa (1920), jak i Hitlera (1923). W latach 1924–1928 był posłem na Sejm Rzeszy z ramienia koalicji partii skrajnej prawicy. W 1925 r. przy cichym poparciu NSDAP startował w wyborach prezydenckich, ponosząc w nich spektakularną porażkę. Wkrótce potem uznał tę partię za kolejną „ponadpaństwową” siłę, która miała zagrażać interesom narodu niemieckiego i prześladować go osobiście. Podzielał i propagował spiskowe teorie przypisujące „światowemu żydostwu”, wolnomularstwu, komunistycznej międzynarodówce,



Żony Ericha Ludendorffa: Margarethe...



...i Matylda

Kościółowi katolickiemu (tj. jezuitom), w końcu zgoła Dalajlamie, dążenie do zdobycia władzy nad światem. Taką też wizję roztaczał w swoich licznych publikacjach, w czym wiernie sekundowała mu jego druga żona Matylda Ludendorff (1877–1966), poślubiona przezeń w 1926 r. Razem stworzyli swego rodzaju panteistyczny kościół, odrzucający ideę osobowego Boga, za to ubóstwiający „Volk” (lud, plemię, naród). Choć ta na wskroś rasistowska sekta nigdy nie pozyskała zbyt wielu wyznawców, istnieje do dziś, pozostając jedną z egzotyczniejszych organizacji „neogermańskiej” sceny w Niemczech.

Po 1933 r. naziści szukali porozumienia z Ludendorffem, pragnąc uczynić zeń bohatera, z którym identyfikowałyby się masy, ten jednak odrzucał ich oferty. Choć popierał szereg posunięć Hitlera, w szczególności ustawodawstwo rasowe, osobiście nim gardził, poza tym z racji dość konserwatywnego usposobienia zapewne nie poparłby barbarzyńskich metod nazistów. W przeciwieństwie do Clausewitza, którego dzieło uważał za przestarzałe, Ludendorff nie uznawał wojny jedynie za narzędzie polityki. Za niezbędne uważał odwrócenia ich relacji, podporządkowania polityki, ba, całego życia narodu, potrzebom przyszłej, jego zdaniem absolutnie nieuniknionej wojny. Jego „Wojna totalna” z 1935 r. – wydana później również w języku polskim – wyrażała ideę permanentnej i zupełnej mobilizacji społeczeństwa. Dotyczyło to również czasów pokoju, który byłby wszak jedynie czymś w rodzaju „zimnego antraktu” w nieprzerwanym konflikcie, na który skazane były narody. Jeśli te ostatnie miały przetrwać, musiałyby zostać zorganizowane pod kątem maksymalnej militarnej wydajności. W podobnym porządku kierownicza rola z natury rzeczy przyspaść musiałaby wojskowemu. Już z tego powodu nie mógłby nań przystać Hitler, choć poza tym w wielu sprawach poglądy Ludendorffa podzielał.



Pogrzeb państwowy Ludendorffa. Na czele konduktu Adolf Hitler, za nim minister wojny Rzeszy feldm. Werner von Blomberg, gen. płk Hermann Göring i gen. mjr Fedor von Bock. Monachium, 22 XII 1937 r.

Generał zmarł w Monachium 20 grudnia 1937 r. Kandydat na pomnik skończył jako postać niemalże kabaretowa. Zasadne wydaje się tutaj przypuszczenie, że Ludendorff zdradzający jeszcze w okresie wojny – zapewne pod wpływem permanentnego przeciążenia pracą – pewne objawy okresowej utraty kontaktu z rzeczywistością, uległ w końcu nasilającej się paranoi.

Marcin Wichrowski

Wydane drukiem pisma Ludendorffa

Książki

Meine Kriegserinnerungen 1914–1918. Berlin 1919, 1936.

Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916–1918. Ludendorffs Verlag, München 1922.

Kriegführung und Politik. Mittler, Berlin 1923.

Vernichtung der Freimaurerei durch Enthüllung ihrer Geheimnisse. Ludendorffs Verlag, München 1927, 1940.

Kriegshetze und Völkermorden in den letzten 150 Jahren. Ludendorffs Verlag, München 1928, 1939.

z Mathilde Ludendorff, *Das Geheimnis der Jesuitenmacht und ihr Ende.* Ludendorffs Verlag, München 1929, 1934.

Weltkrieg droht auf deutschem Boden. Ludendorffs Verlag, München 1930.

Mein militärischer Werdegang. Blätter der Erinnerung an unser stolzes Heer. Ludendorffs Verlag, München 1933.

Eine Auswahl aus den militärischen Schriften. Quelle & Meyer, Leipzig 1935.

Der totale Krieg. Ludendorffs Verlag, München 1935.

ze współpracownikami: *Mathilde Ludendorff – ihr Werk und Wirken.* Ludendorffs Verlag, München 1937.

Auf dem Weg zur Feldherrnhalle. Lebenserinnerungen an die Zeit des 9.11.1923. Ludendorffs Verlag, München 1937.

z Mathilde Ludendorff: *Die Judenmacht, ihr Wesen und Ende.* Ludendorffs Verlag, München 1939.

Vom Feldherrn zum Weltrevolutionär und Wegbereiter deutscher Volksschöpfung. (wspomnienia, 3 tomy) Ludendorffs Verlag, München 1940.

Pomniejsze publikacje

Wie der Weltkrieg 1914 „gemacht“ wurde. Völkischer Verlag, München 1934.

Die Revolution von oben. Das Kriegsende und die Vorgänge beim Waffenstillstand. Zwei Vorträge. Karl Rohm, Lorch 1926

Gefesselte Arbeitskraft. Ludendorffs Verlag, München 1931
Der Rettungsweg; Weg mit Goldwährung und Börse. Ludendorff-Buchhandlung, Hamburg 1931.
Meine Kampfziele. Ludendorffs Verlag, München 1932
Schändliche Geheimnisse der Hochgrade. Ludendorffs Verlag, München 1932.
 z Mathilde Ludendorff: *Weihnachten im Lichte der Rasseerkenntnis.* Ludendorffs Verlag, München 1933.
Das Marne-Drama. Der Fall Moltke-Hentsch. Ludendorffs Verlag, München 1934.
Des Volkes Schicksal in christlichen Bildwerken. Ludendorffs Verlag, München 1934.
 „Tannenberg“. *Zum 20. Jahrestag der Schlacht.* Ludendorffs Verlag, München 1934.
Die politischen Hintergründe des 9. November 1923. Ludendorffs Verlag, München 1934.
 „Dirne Kriegsgeschichte“ *vor dem Gericht des Weltkrieges.* Ludendorffs Verlag, München 1934.
Deutsche Abwehr. Antisemitismus gegen Antigojismus. Ludendorffs Verlag, München 1934.
Über Unbotmäßigkeit im Kriege. Ludendorffs Verlag, München 1935.
Französische Fälschung meiner Denkschrift von 1912 über den drohenden Krieg. Ludendorffs Verlag, München 1935.
Judengeständnis: Völkerzerstörung durch Christentum. Ludendorffs Verlag, München 1936.
 z Mathilde Ludendorff: *Das große Entsetzen. Die Bibel nicht Gottes Wort.* Ludendorffs Verlag, München 1936.
 (red. i autor) *Abgeblitzt! Antworten auf Theologengestammel über „Das große Entsetzen“.* Ludendorffs Verlag, München 1936.
Tannenberg. Geschichtliche Wahrheit über die Schlacht. Ludendorffs Verlag, München 1939.
Feldherrnworte. Ludendorffs Verlag, München 1938–1940.

Poza tym Ludendorff wydawał w Monachium od 1929 r. tygodnik „Ludendorffs Volkswarte”, zakazany w 1933, a w latach 1930–1939 ukazywało się w Monachium również założone przezeń pismo „Am heiligen Quell Deutscher Kraft”.

M. W.



Feldmarszałek Paul von Hindenburg i gen. por. Erich Ludendorff

Słowo wstępne

W czasie czterech lat wojny nie mogłem robić żadnych zapisków. Brakowało mi na to czasu. Ponieważ teraz mam spokój, nadrabiam to i spisuję moje wojenne wspomnienia, przede wszystkim z pamięci.

Życie wyniosło mnie na kierownicze stanowiska. Feldmarszałek Hindenburg oraz ja powołani zostaliśmy wraz z innymi mężami do kierowania obronną walką naszej ojczyzny.

Wojenne wspomnienia winny opowiedzieć o czynach niemieckiego narodu i wojska, z którymi moje imię pozostanie związane po wsze czasy. Ukazują moje dążenia i dają poznać, com przeżył w zmaganiach narodów: była to niezrównana walka narodu niemieckiego, jego cierpienie i paraliż.

Niemcy nie miały jeszcze czasu, by się opamiętać i zreflektować. Zbyt wiele na nich ciąży. Mogą przecież pokrzepić się potężnymi czynami swego wojska i osiągnięciami zaplecza. Nie ma jednak czasu do stracenia, muszą uczyć się z wydarzeń, które sprowadziły na nie nieszczęście, bo historia świata toczy się nieprzejednanie naprzód, depcząc narody, które w swym braku jedności same rozdzierają się na sztuki.

Spisano w Szwecji, w Hesselholmsgård, od listopada 1918 do lutego 1919 r., uzupełniono w Berlinie do 23 czerwca, dnia przyjęcia pokoju¹.

Ludendorff

¹ Czyli w dniu przegłosowania przez Zgromadzenie Narodowe. Ratyfikacja nastąpiła 28 czerwca (przyp. red.).

Skorowidz nazwisk

Altmann, mjr 175

Artamonow, Anatolij 177

Auspitz, Georg 121

Baden, Maximilian (Max) von 169

Baehr, mjr von 27, 154

Bardolff, Carl von 201

Bartenwerffer, kpt. 57

Bartenwerffer, mjr 28

Bartenwerffer, Paul von 26

Bauer, plk 26, 108

Beckmann, Max Karl 125, 129

Below, Fritz von 111

Below, Otto von 92, 114, 125, 143, 144, 158

Bernhardi, Friedrich von 201

Bertkau, Friedrich 177

Beseler, Hans von 95, 135, 136

Bethmann Hollweg, Theobald von 22, 29, 32

Bismarck, Otto von 46

Bismarck, por. von 27

Blomberg, Werner von 12

Błażowski, Włodzimierz 121

Bockelberg, von, *zob.* Vollard-Bockelberg

Bock, Fedor von 12

Böckmann, Alfred von 143

Böhm-Ermolli, Eduard von 93, 98, 196, 198, 201

Boroević von Bojna, Svetozar 100, 102, 120

Bothmer, Felix von 193, 195, 196, 198, 199, 205

Bredow, Anatol von 63, 72, 76, 78, 88, 92, 93

Breugel, William von 131

Brinckmann, kpt. 39

Brockhusen-Justin, Hans-Joachim von 169

Brückner, Wilhelm 10

Brusiłow, Aleksiej 190, 193

Brzozowski, Nikolaï Aleksiejewicz 139

Bülow, Karl von 37, 39

Bussche, Erich von dem 26

Caemmerer, kpt. 27

Caemmerer, mjr 154

Clausewitz, Carl von 11

Clemenceau, Georges 18

Conrad von Hötzendorf, Franz 67, 73–75, 80, 83, 84,
89, 92–94, 98, 99, 102, 103, 120

Conta, Richard von 205

Croix, rtm. de la 27, 154

Czernin, Ottokar 23

Dalajlama 11

Dankl von Krásnik, Viktor 77

Deimling, Berthold von 35

Dickhuth-Harrach, Gustaf von 91, 131

Domizlaff, Georg 162

Drechsel, mjr 54, 79

Druck, kpt. 154

Dybiczyński, Iwan 117

Eben, Johannes von 205

Eichhorn, Hermann von 108, 110, 113, 139, 140,
142, 199

Eilsberger, Ernst 171

Eisenhart-Rothe, Ernst von 166

Elbrich, Ludolf 121

Emmich, Otto von 37, 38, 39, 40, 42, 43

Enwer Pasza (İsmail Enver) 203

Escherich, Georg 173

Fabeck, Max von 95, 157

Falkenhayn, Erich von 21, 70, 71, 89, 90, 103, 135
Fischer-Treuenfeld, Karl von 28
Fleischmann von Theissruck, Moritz 27, 54
Frahner, mjr 26
Franciszek Józef, cesarz 17, 84
François, Hermann von 49, 52, 53, 58, 59
Frantz, kpt. 27, 54
Frick, Wilhelm 10
Frommel, Rudolf von 76, 80, 87, 88, 92, 93, 97, 98
Fryderyk Habsburg 84

Gabriel, kpt. 28
Gallwitz, Max von 108, 113–116, 123, 125, 127, 129,
131, 135, 143, 157
Gambetta, Léon 18
Gayl, Wilhelm von 169
Gerok, Friedrich von 95
Geyer, Hermann 28
Goltz, Colmar von der 180, 189
Goltz, Georg von der 54, 56, 57, 62, 63, 67, 72, 76
Göring, Hermann 12
Goßler, Alfred von 167
Gotzler, kpt. von 28
Grammlich, Albert 160
Grantz, mjr 28
Greiff, mjr von 39
Gronau, Hans von 196, 200, 205
Grünert, Paul 49, 54

Habsburg-Lotaryński d'Este, Franciszek Ferdynand 73
Harbou, Bodo von 28, 39, 40, 165
Heckel, mjr 170
Hell, Emil 51, 108, 140, 200
Hertling, Georg von 22
Hesse, gen, mjr 25
Heye, Wilhelm 26, 77
Hindenburg, Irmengarda von 169
Hindenburg, Paul von 14–16, 24, 27, 45, 49, 52, 54,
57, 59, 71–73, 75–78, 85, 89, 90, 103, 110, 118,
123, 143, 154, 169, 199
Hitler, Adolf 10–12
Hoffmann, Max 26, 27, 49, 54, 86, 112, 125, 138,
154, 155, 183, 202

Hoffmann, por. 49
Hofmann, kpt. 154
Hofmann, mjr 28
Hollen, Gustav von 94, 95
Hölzer, Felix 121
Hoppe, Ludwig 162
Hubert, Ottokar 121
Hutier, Oskar von 142

Isenburg-Birstein, Franz Joseph zu 167

Joachim Pruski, ks. 154, 181

Kaledin, Aleksiej 190
Kapp, Wolfgang 10
Karol I Habsburg 17, 199, 202, 203, 205
Kern, Berthold von 160, 161
Kersten. plk 158
Kessel, tajny radca 173
Kienitz, Max 173
Kirchner, radca leśny 173
Kitchener, Horatio 122, 155
Koch von Hernhaußen, Fritz 92
König, kpt. 173
Korsakow, Siergiej A. 95
Kratzenberg, NN 169, 175
Kriebel, Hermann 10
Kuhl, Hermann von 30
Kurz, Hubert 121
Kurz von Traubenstein, Joseph 121
Kusmanek, Hermann von 121

Lambsdorff, Gustav von 37
Lauenstein, Otto von 37, 123
Lehmann, plk 25
Leman, Gérard 39
Leopold Bawarski 123, 133, 135, 138, 139, 143, 157,
166, 167, 189, 193, 195, 196, 199
Linsingen, Alexander von 95, 103, 104, 120, 157,
193, 196, 199–203, 205
Litzmann, Karl 98, 100, 108–111, 113, 140, 141, 142,
202
Lloyd George, David 18, 33

Lochow, Ewald von 122, 123

Loßberg, Fritz von 30

Ludendorff, Erich 9–14, 24, 27, 54, 154

Ludendorff, Klara 9

Ludendorff, Margarethe 10, 11

Ludendorff, Matylda 11–13

Ludendorff, Wilhelm 9

Lutsch, Alfred 121

Lyncker, Moriz Freiherr von 206

Mackensen, August von 80, 82–86, 90, 97, 122, 123,
126, 135, 139, 150

Madlung, Wilhelm 165

Maltzahn, rtm. von 154

Marcad, Erich von 39, 40

Markau, Karl 27, 171

Marquard, Gottfried 92, 138

Martos, Nikołaj Nikołajewicz 59

Marwitz, Georg von der 37, 120, 202

Maßmann, Hans Ferdinand 157

Massow, Ewald von 98

Melior, Theodor 203, 205

Mertz von Quirnheim, Hermann 28

Michaelis, Georg 22

Mierzinsky, kpt. 54

Mikołaj II 83

Mikołaj Mikołajewicz, W. Ks. 67, 68, 83, 106

Molnár, Ferenc 177

Moltke, Helmuth von (młodszy) 21, 32, 33, 45–48,
71, 91

Morgen, Curt von 67, 97, 115

Mossig, Rudolf 121

Mülmann, Friedrich von 53, 67

Muths, mjr 28

Napoleon Bonaparte 156

Nechuta, Alfred 121

Neide, por. 39

Nicolai, Walter 27

Oskar Pruski, ks. 206

Osman, por. 177

Österreich-Toskana, Józef Ferdynand von 199

Oven, Burkhard von 40, 42

Pappritz, Günther von 117

Pernet, Heinz 10

Peters, Rudolf 42

Pflanzer-Baltin, Karl von 193, 195, 199

Pollio, Alberto 61

Pont, Hugo de 121

Poseck, kpt. 28

Puchner, Andreas 121

Rauch, Alois 121

Rauch, Leopold von 28

Rennenkampf, Paul von (Paweł Karłowicz) 47, 50,
51, 57–59, 62–65, 67, 68, 76, 82

Richthofen, Manfred von, gen. 93–95, 97, 98

Rochow, kpt. von 45

Röhm, Ernst 10

Rosenack (Rosenak), Leopold 170

Röstel, Erika 117

Rostock, pplk 141, 154

Rubik, Gustav von 121

Rümker, Kurt von 170

Rupprecht Bawarski, ks. 30

Samsonow, Aleksandr Wasiljewicz 48, 51, 59

as-Sanusi, Muhammad ibn Ali 153

Sauberzweig, Traugott von 135

Schäffer-Boyadel, Reinhard von 98

Schanzer, ppor. 121

Scheer, Reinhard 185

Schlegel, Herbert 121

Schlieffen, Alfred von 32, 46, 48, 59, 61, 69

Schmidt, Rochus 168

Schnabl, Gustav 121

Scholtz, Friedrich von 48, 51–53, 56, 114, 125, 131,
143, 158, 182, 199

Schubert, Richard von 69, 72

Schulenburg, Friedrich von 30

Schulenburg, pplk von der 125

Schütte, radca leśny 173

Schwerin, Detlef von 138

Scott, Percy 187

Seckendorff, Adolf von 165, 167

Seeckt, Hans von 123, 199, 202

Sperr, Franz 79, 89

Staabs, Hermann von 114

Stalling, Gerhard 38

Stein, Hermann von 45, 46

Steinicke, plk 27

Steinicke, rtm. 154

Stülpnagel, Joachim von 26

Sydenham of Combe (George Clarke), lord 187

Tempelhof, Klara von, *zob.* Ludendorff, Klara

Tersztyánszky (Tertszczanski) von Nádas, Karl 200, 201

Tieschowitz von Tieschowa, Hans 28

Tiesler, Franz 173, 174

Tillmans, Richard 155

Tirpitz, Alfred von 185, 186

Tkalcsevich, Joseph von 121

Tortilowicz von Batocki-Friebe, Adolf 170

Valdivia, Luiz Ruiz de 49

Vollard-Bockelberg, Alfred von 26, 27, 54, 92, 154

Wagner, Robert 10

Waldow, Ulrich von 27, 28, 54, 79, 154

Weber, Friedrich 10

Wernitz, Theodor von 131

Wessel, Ludwig 156

Westernhagen, Eduard von 91, 93, 95

Wetzell, Georg 26

Wever, Walther 28

Wilhelm II, cesarz 19, 71, 118, 137, 181, 206

Wilhelm Pruski 30

Wilson, Woodrow 19

Woyrsch, Remus von 74, 77, 78, 93, 97–99, 107, 127, 129, 131, 132, 133, 189, 195, 196

Wulffen, Karl von 98

Wussow, Friedrich von 38, 39

Yorck von Wartenburg, Heinrich 170

Yorck von Wartenburg, Johann Ludwig 117

Zajonczkowskij, Andriej 190

Zastrow, Ernst von 90–95, 99

Zimmermann, Alois 121

Zwiedinek, Friedrich 121

Skorowidz nazw geograficznych

- A**den 153
Afryka 61
Akvizgran 37, 42
Albania 150
Alberga 51
Aleppo 151
Alzacja 32, 61, 69, 105
Amanus, g. 151
Ameryka, *zob.* Stany Zjednoczone
Amiens 31
Andenne 44
Anglia 32, 33, 61, 70, 122, 151, 155, 184–188, 196
Angora (ob. Ankara) 151
Annopol n. Wisłą 80, 82
Antwerpia 135, 186
Armenia 180
Arras 122, 150
Arsiero 189
Asiago 189
Auce (niem. Alt-Autz) 145, 173
Augustowska, Puszcza 110, 111, 113, 115, 142
Augustów 62, 63, 67, 105, 110–112
Austria 90
Austro-Węgry 32, 36, 59, 61, 72, 76, 100, 101, 104, 120, 136, 150, 179, 187, 193, 195, 206
Azja 185
Azja Mniejsza 153
- B**ad Ischl 17
Bad Kreuznach 24
Bagdad 153, 180
Bałkany 32, 150, 155, 180
Bałkański, Półwysep, *zob.* Bałkany
Bałtyk 144, 185, 188
Baranowicze 77, 139, 148, 189, 196, 200
Barchon, fort 38
Barczewo 56
Bauska (niem. Bauske, pol. Bowsk) 169
Bawaria 20
Beer Szewa 151
Bejsagola 125
Belfort 69
Belgia 32, 33, 37, 38, 43, 44, 47, 69, 70
Belgrad 101
Bengazi 153
Berezyna (dopływ Niemna), rz. 148
Berlin 15, 18, 19, 20, 22, 26, 29, 36, 37, 43, 70, 89, 90, 100, 170, 173, 174, 175, 181
Biała Piska 63, 67, 105, 113
Białe, jez. 143
Białobrzegi 80
Białowieska, Puszcza 139, 142, 143, 167, 173
Białowieża 169
Białystok 139, 164, 167, 171, 174
Biebrza, rz. 106, 110–113, 115
Biesowo 54
Biskupiec 50–52, 54, 56
Bisztynek 51
Błonie k. Warszawy 96, 122
Bolimów 107, 108
Borysów (biał. Barysau) 146, 147
Bosfor, cieśn. 151, 185
Braniewo 50
Brodnica 48, 52, 53
Brody 198, 199, 201, 205
Brześć Litewski 135, 136, 139, 140, 156, 202, 206
Brzeziny 97, 98, 140
Brzeżany 205

Buczacz 192, 195
Bug, rz. 127, 129, 131, 135, 138
Bukowina, reg. 103, 127, 189
Bułgaria 150, 151
Bytom 72, 76
Bzura, rz. 82, 91, 99, 100, 107

Cambrai 193
Charleville 189
Chartreuse 39, 40
Chełm 133, 144
Chełmno 48
Chęciny 77
Chorzele 115, 133
Ciechanów 99, 115, 136
Cieszyn 120, 157, 189, 202
Coronel 185
Craonne 122
Czarnogóra 150, 179
Czerniowce 193, 195
Częstochowa 79, 87–89, 91–94

Damaszek 151
Darkiejmy 63, 65, 108
Dąbie n. Nerem 95, 97
Dąbrówno 48, 51, 52, 54
Dejma, rz. 48, 63
Dębe k. Legionowa 135
Dęblin 80–84, 86, 127, 133, 135
Dniestr, rz. 189, 193, 195, 196, 198, 202, 205
Dogger, Ławica 185
Dokszyce 148
Dryświaty, jez. 148, 181
Dubisa, rz. 125, 140, 143–145
Dukielska, Przeł. 103
Dunajec, rz. 77, 97, 99–101, 126, 128
Dunaj, rz. 150
Düsseldorf 9, 34, 46
Dyneburg 146–149, 158–160, 181, 182
Działdowo 52, 54, 62, 90–92, 95, 107
Dzisna, rz. 158
Dźwierzuty 56
Dźwina, rz. 145, 158, 196

Egipt 153
Elbląg 51, 62, 63
Elk 62, 63, 76, 109–111, 118
Epinal 69
Erzurum 180
Eufrat, rz. 152, 153
Europa 19, 32, 46, 73, 105, 188
Falklandzkie, W. 185
Finlandia 151
Flandria 122
Fléron, fort 38, 39, 44, 212
Francja 16, 32, 37, 61, 104, 105, 117, 122, 150, 151, 155, 180, 196
Frankfurt nad Odrą 34
Frąknowo k. Nidzicy 53
Friedrichstadt n. Dźwina 145
Fryburg Bryzgowijski 36
Frygnowo 56

Galicja 60–62, 71, 73, 76, 97, 100, 101, 117, 122, 127, 129, 131, 132, 177, 196, 203, 205
Gallipoli, płw. 151, 180
Gardyny 53, 54
Gąbin (ob. Gusiew) 47, 49, 50, 63, 65, 105, 123
Gdańsk 176
Gierdawy 50, 51, 63, 64, 68
Gietrzwałd 54
Giżycko 29, 48, 54, 62, 63, 71, 117, 119, 127, 144, 156
Głębokie 147
Głogów 9, 72
Gniezno 93, 95, 176
Gorlice 23, 128
Góra Kalwaria 82
Grajewo 111
Grecja 150
Grodno 76, 106, 110, 129, 136, 139, 142, 143, 148, 160, 163, 167, 171
Groß-Aulowönnen (ob. Kalinowka) 65
Grójec 80, 82
Grudziądz 48, 71, 72

Hanower 49
Hazenpot (ob. Aizputē) 125, 143

Helgoland, wys. 185

Hervé 38, 42

Hessleholmsgård 15

Hiszpania 49

Holsztyn 9

Horochów 193

Iława 48, 51, 52

Iłzanka, rz. 131

Inowrocław 88, 89, 93, 95, 110

Irlandia 155

Isonzo, rz. 178, 179, 181

Iwangerod, *zob.* Dęblin

Jabłonowo Pomorskie 48

Jakobstadt (łot. Jēkabpils, pol. Jakobsztat/Jakubowo) 147, 158, 181, 182

Jangrot k. Wolbromia 98

Janowo k. Nidzicy 115

Japonia 74, 155

Jara, rz. 145

Jarocin 72

Jarosław 126

Jednorożec k. Przasnysza 115

Jerozolima 151, 153

Jeziorany 51, 54

Jeziorosy 147

Jezreel, Dolina 154

Jędrzejów 77, 78

Jurbork 123

Kalisz 76, 79, 80, 88, 93, 97

Kalwaria n. Szeszupą 105, 110, 113

Kanny 57

Karlowe Wary 71

Karpaty, g. 74, 87, 93, 97, 99, 100, 102–104, 106, 107, 120, 122, 126, 127, 148, 189, 190, 195, 196, 198, 202, 205, 206

Katowice 72, 76

Kazimierz Dolny 83

Kępno 76, 92

Kiauczou 74, 178, 185

Kiejdany 125

Kielce 77–80, 87, 94, 127

Kielmy 125, 144

Kilonia 34, 46

Kimpulung Mołdawski (rum. Câmpulung Moldoveș) 193

Kisielin 192, 193

Klimontów 80

Kluczbork 76

Kłajpeda 116, 117, 123, 144, 158, 159

Koblencja 45, 47, 49

Kolno 113

Kolonia 36, 37

Kolubara, rz. 103

Koluszki 78–80, 97, 98

Koło 95

Kołomyja 193

Konstantynopol 151, 185, 203

Końskie 77

Korfu, wys. 151

Koropiec, rz. 195

Korsze 63

Koszedary 144

Kotra, rz. 143

Kowel 193, 196, 200, 201, 205

Kowno 64, 65, 76, 106, 110, 112, 125, 129, 131, 132, 136, 139, 140, 142–148, 150, 155–160, 163, 167, 169–171, 173, 181, 198, 199, 201

Kozienice 82, 83

Kraków 72, 74, 76–78, 87, 93, 97–99, 201

Krasnybór 110

Królewiec 48, 51, 63, 65, 67, 108, 117, 169

Kruklanki 63

Kruszewnia k. Swarzędza 9

Kurlandia 123, 131, 135, 139, 158, 166, 167, 173, 176, 178, 185

Kurszany (lit. Kuršėnai) 125

Kut-el-Amara 153, 180, 189

Kutno 95, 97

La Bassé 122

La Manche, Kanał 33

Laugszargen/Laugßargen (lit. Lauksargiai) 144, 145

Leodium (Liège) 16, 32, 37–46, 49, 59

Libia 153
Lichterfelde (ob. dz. Berlina) 9
Lida 139, 147, 148, 157, 158, 160
Lidzbark 48, 52, 53
Liège, *zob.* Leodium
Limanowa 99, 101
Lindenkrug 49
Lipawa 125–127, 144, 158, 159, 163, 170, 171, 185
Lipsk, pow. augustowski 110
Litwa 117, 123, 127, 131, 135, 139, 158, 167
Loncin, fort 42, 43
Longwy 69
Loos 150
Lotaryngia 32, 61, 69, 105
Lubawa 53, 54, 55, 56
Lublin 77, 127, 133, 135, 136, 144
Luneville 69
Lutry 54
Lwów 61, 86, 88, 127, 201, 202, 205

Łaba, rz. 185
Łagów k. Opatowa 77
Łapanów k. Bochni 99
Łapy 138
Łask 97
Łęczycza 95
Łomża 106–108, 110, 113, 115, 116, 129, 133, 135, 138, 139
Łotwa 167
Łowicz 85, 88, 95, 97, 99
Łódź 78, 79, 86–88, 97–99, 101
Łuck 148, 189, 193, 196

Macedonia 188
Magdeburg 9
Malbork 48, 49, 52
Mała Wieś k. Grójca 108
Mamry, jez. 47, 51, 62, 63, 65, 92
Mariampol 65, 67, 113
Marna, rz. 70
Mazurskie, Jeziora 67, 112, 118
Mazury 69, 102, 111, 223
Mezopotamia 153, 155, 180, 189

Miazga, rz. 99
Micheroux 38
Miechów 78, 79
Mielno, gm. Grunwald 51, 53, 57
Mikołajki 48, 63
Mińsk 129, 146, 147
Mitawa 125, 144, 145, 159, 160, 164, 184, 205
Mława 52, 62, 67, 76, 88–90, 92, 95, 97, 99, 106, 108, 114–116, 136
Modlin 84, 93, 97, 131, 132, 135–138, 140, 141, 147
Mołdawia 202
Mołodeczno 146–148, 157
Monachium 10, 12, 13
Montowo 52, 53, 55
Morawy 70, 87
Morze Białe 151
Morze Czarne 2, 151, 185
Morze Północne 33, 185, 187
Morze Śródziemne 33, 151, 185
Moskwa 9
Moza, rz. 37, 40, 42, 43, 179
Możejki 125, 144, 159
Mrągowo 51
Munkacs (Mukačevo) 104
Murmańsk 151
Muszaki 58
Myszyniec 107, 108, 113

Nadworna 205
Namur 38, 42, 44, 45, 66
Narew, rz. 61, 67, 70, 74, 92, 106, 108, 114–116, 127, 129–132, 135, 138, 139, 144
Narocz, jez. 148, 159, 181–184, 196
Nasielsk 136
Nida, rz. 77, 78, 100, 127
Nidzica 50–54, 56, 58, 60, 95, 107, 114, 115
Niemcy 9, 10, 15–18, 32, 33, 36, 59, 70, 73, 90, 101, 104, 116, 119, 136, 155, 156, 159, 168, 172, 173, 177, 185, 187, 188, 193
Niemen, rz. 65, 67, 74, 75, 76, 105, 106, 112, 113, 123, 125, 129, 132, 139–144, 147, 156–159, 171, 173, 181
Niemiecka Republika Federalna 157

Niemiecka, Zat. 185
 Nordenbork 51, 63, 68
 Nowa Aleksandria, *zob.* Puławy
 Nowe Miasto n. Pilicą 85, 86
 Nowogeorgijewsk, *zob.* Modlin
 Nowogród n. Narwią 114
 Nowy Sącz 73, 75, 76, 78, 104

Okmiany 145

Okno, w. (ob. ukr. Wikno) 193
 Oldenburg 38, 98
 Olecko 112
 Olita 106, 110, 112, 142, 147
 Olsztyn 48, 51–53, 56–59, 62, 67, 72
 Olsztynek 48, 51, 53, 54, 56–58
 Opatów 77, 80
 Orany 142, 147
 Orłowo k. Nidzicy 53
 Orneta 50, 63
 Orsza 146, 147
 Orzyc, rz. 108, 111, 114–116
 Osowiec 62, 63, 67, 76, 106, 109–113, 115, 129, 133, 138, 139
 Ostrołęka 114, 131, 133, 135, 138, 144
 Ostrowiec Świętokrzyski 77
 Ostróda 54, 57, 59
 Ostrów Wielkopolski 93
 Ottynia 202

Pacółtowo k. Grunwaldu 56

Palestyna 151
 Pasłęk 49
 Pasłęka, rz. 62, 63
 Pasym 52, 56, 62
 Persja 180
 Petersburg 151
 Pilica, rz. 82–86, 100, 102, 123, 127, 131, 136
 Piłwiszki 113
 Piłkały 65
 Pińczów 77
 Pińsk 139, 143, 148, 157
 Piotrków Tyrbunalski 77, 87, 98
 Pisa, rz. 109, 113, 114, 115, 131

Pisz 62, 63, 106, 108, 109, 113
 Pleszew 72
 Plön 9
 Płock 91, 93, 95, 100, 114
 Polska 62, 72, 73, 74, 77, 80, 82, 85–87, 90, 92, 96, 97, 100–102, 107, 108, 114, 129, 131–133, 136, 143, 144, 146–148, 160, 167, 177, 198, 221, 222
 Połock 146–148
 Pomorze, reg. 165
 Poniewież 145, 159
 de Pontisse, fort 43
 Port Artur 74
 Postawy 181
 Pozezdrze 63
 Poznań 9, 27, 29, 49, 63, 71, 72, 90, 92, 95, 98, 105, 108, 129, 176
 poznańska, prowincja 9, 72
 Poznańskie, reg. 77, 87, 165
 Pregola, rz. 47, 51, 62, 63, 64, 116, 117, 123
 Priekule (niem. Prekuln, ob. lit. Priekule) 144, 158, 159
 Prosna, rz. 88, 93
 Proszowice 77
 pruska, prowincja 68
 Prusy 90, 91, 95, 101, 116, 117
 Prusy Wschodnie 29, 45, 48, 51, 52, 66–69, 71, 72, 74, 75, 79, 84, 88, 89, 92, 95, 100–102, 106, 107, 111, 113–115, 117, 119, 127, 138, 165, 170
 Prusy Wschodnie, Nowe 139
 Prusy Zachodnie 29, 95, 100, 106, 113, 115, 117, 127, 165
 Prypeć, rz. 189, 196, 203
 Przasnysz 95, 99, 115, 131, 144
 Przemyśl 74, 75, 78, 80, 82, 83, 87, 102, 103, 113, 120, 121, 127, 177
 Pszczyna 178, 189, 198, 199, 206
 Puławy 80, 81, 83, 86
 Pułtusk 62, 92, 130, 131

Queue du Bois 39

Raczki k. Suwałk 112

Radom 28, 74, 77, 79, 80, 81, 86, 104, 131

Radomsko 77, 79, 97
Radziwiliszki 144, 159
Ragneta 108
Rajgród k. Grajewa 105, 109, 110
Rawa Mazowiecka 80, 85
Rawa Ruska 127
Rawka, rz. 100
Reims 27
Reszel 51
Retinne 39
Romincka, Puszcza 64, 65
Rosienie 125
Rosja 9, 32, 50, 61, 71, 74, 94, 102, 106, 107, 117,
120, 122, 125, 127, 133, 148, 149, 151, 155, 158,
180, 224
Różan 92, 130, 131
Rumunia 104, 151, 155, 180, 193, 202, 205, 206
Ryga 143, 145, 146, 184, 189, 195, 200, 203
Ryska, Zatoka 145, 146, 190

Sadowa 91

Sahara, pust. 153
Saloniki 150, 151
Sambra, rz. 44
Sandomierz 74, 77, 80
Sankt Petersburg 9
San, rz. 61, 70, 74, 75, 77, 78, 80–83, 85, 100, 126,
127, 131
Sarny 201
Sejny 110, 113
Serbia 17, 36, 101, 104, 150–152, 157, 173, 179
Seret, rz. 201, 204, 205
Serock 131, 135
Sępopol 51
Shimonoseki 74
Siedmiogród 103
Sieradz 79, 88, 97, 99
Sivas 151
Skagerrak, cieśn. 184
Skandynawia 9
Skaudwile 125
Skierniewice 85, 97, 98, 123
Skrobową k. Baranowicz 197

Słonim 148
Smorgonie 147–149, 159, 181, 184, 189, 195, 196
Soissons 122
Somma, rz. 189, 193, 196, 198
Stanisławów 205
Stany Zjednoczone 20, 122, 155, 170, 177, 185, 187,
188
Stawiski 113
St. Loncin 42
St. Mihiel 179
Stochód, rz. 193, 196, 198, 200, 205
Stołupiany 65
Stryj 127
Stuttgart 71
Styr, rz. 193, 196
Sudan 153
Sueski, Kanał 153–155
Susz 53
Suwałki 67, 110, 112, 123, 167, 168
Swarzędz 9
Synaj, płw. 155, 180
Syria 151, 153
Szaki 129
Szampania, reg. 122, 150
Szawle 123, 125, 126, 143–145, 159
Szczecin 117
Szczuczyn 113
Szczytno 52, 56, 62, 107, 108
Szkwa, rz. 114, 131
Szlezwik-Holsztyn 54
Sztabin 110
Sztrasburg 10, 32, 35, 36
Szwecja 10, 15, 151, 185

Śląsk 77, 87

Śląsk, Górny 70–73, 76, 86, 93, 94, 110
Śniardwy, jez. 92, 105, 108
Śniatyn 193
Święciany 147, 159, 181
Święta (dopływ Wilii), rz. 145
Świsłocz (dopływ Niemna), rz. 143

Tajno 110

- Tanew, rz. 77, 132
 Tannenberg (ob. Stębark) 24, 45, 47, 49, 51, 52, 55,
 58, 59, 60, 62, 64, 66, 105, 110, 114, 143, 219
 Tarnopol 189, 193
 Tarnów 128
 Tatarska, Przeł. 202
 Taurogi 117, 123, 125, 144, 159, 160
 Taurus, g. 151
 Tłumacz 193, 202, 205
 Tomaszów Mazowiecki 77, 80, 87, 98
 Torczyn 193
 Toruń 34, 48, 71, 72, 80, 88, 91–93, 95
 Trapezunt (ob. Trabzon) 180
 Trypolis 153
 Turcja 151, 153, 155, 180
 Tygrys, rz. 151, 152, 153
 Tylża 65, 67, 105, 110, 116, 117, 144
 Tyrol, reg. 179, 193
- U**
 Uciana 147, 159
 Uniejów 97
 Üxküll (ob. łot. Ikšķile) 145
 Uzdowo 52, 53, 54, 57
 Użocka, Przeł. 103
- V**
 Verdun 26, 69, 179, 180, 181, 189
 Visé 37
 Vjosa, rz. 150
 Vlorë 150
- W**
 Waplewo 52, 53, 56
 Warszawa 28, 75, 78, 80, 82–86, 89, 95, 97, 98, 131,
 133, 134–136, 141, 150, 177
 Warta, rz. 88, 93, 97
 Wavre 45, 47
 Welawa 63, 67
 Wenta, rz., *zob.* Windawa, rz.
 Wesel 9, 34, 46
 Węgorapa, rz. 47, 71, 92, 95
 Węgorzewo 48, 63
 Węgry 74, 93, 102–104, 120, 126, 139, 202, 206
 Widze 181, 182
 Wiedeń 17
- Wielbark 57, 59, 60, 62, 107, 115, 133, 144
 Wielka Brytania, *zob.* Anglia
 Wieluń 87, 88, 93
 Wieprz, rz. 136
 Wierzbołów (ob. Virbalis) 64, 65, 67, 110, 140, 147
 Wilejka 147, 148
 Wilhelmshaven 34, 46, 185
 Wilia, rz. 147, 148, 156
 Wilno 129, 141–143, 146–149, 159, 163, 167, 176,
 177, 181
 Wilkomierz 147
 Wilkowiszki 129
 Windawa, m. 159
 Windawa, rz. 125, 143, 144, 159
 Wirwita, rz. 143
 Wisła, rz. 48–51, 74–78, 80–84, 86–88, 90–93, 95,
 97–101, 106–108, 113, 114, 120, 127, 129, 131–
 133, 135, 136, 141, 144
 Wisłoka, rz. 74, 76, 80
 Wiszniewskie, Jez. 148, 158, 181, 182, 184, 196
 Wisztyniec 65, 67
 Wisztynieckie, Jez. 65
 Władysławów 67, 105
 Włochy 61, 120, 126, 150, 179, 180, 185, 189, 198
 Włocławek 91, 92, 95, 97, 100, 106
 Włodzimierz Wołyński 201
 Wolbrom 78
 Wołkowysk 139
 Wołyń 203
 Wornie 125
 Wrocław 69, 71, 72, 77, 103
 Września 88, 92, 93, 95
 Wyspy Brytyjskie 9
 Wystruć 48, 64, 65, 68–71, 77, 103, 105, 108, 110
 Wyszków 135
- Y**
 Ypres 84, 89, 94, 122
- Z**
 Zaleszczyki 193
 Założce 205
 Zborów 205
 Zegrze 131, 135
 Złota Lipa, rz. 205

